

Павлюк М.М.,

доктор психологічних наук, професор кафедри психології МАУП,
провідний науковий співробітник лабораторії
психології соціально дезадаптованих неповнолітніх
Інституту психології імені Г.С.°Костюка НАПН України
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-0822-8128

ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАЦІЙ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Актуальність дослідження. Сьогодні як ніколи актуальними є питання профілактичної роботи з дітьми та підлітками, оскільки віддалені наслідки війни в Україні є неминучими не лише для самих українців, а й Європи та світу у цілому.

Психопрофілактичні програми спрямовані передусім на роз'яснення постраждалим внаслідок складних життєвих обставин необхідності відновлювальної роботи щодо показників усіх сфер особистості, оскільки кожна із них у сукупному вигляді дає цілісну картину зруйнованих внаслідок травматичних подій особистісних структур, які метафорично можна назвати білими плямами, що не дають змоги повноцінно функціонувати у суспільстві.

Автономність у зв'язку із цим є актуальним феноменом, який необхідно задіяти під час психопрофілактичних заходів, оскільки саме завдяки даному особистісному утворенню можливо уникнути крайнощів у поведінці таких як приміром девіантна поведінка внаслідок переживання психотравмуючих подій.

Автономізація – прагнення індивіда виділитися з числа інших, переживання суб'єкта своєї відстороненості від об'єкта. Автономізація – прагнення індивіда виділитися з числа інших, переживання суб'єкта своєї відстороненості від об'єкта. Об'єктивно ідентифікація виступає як механізм «присвоєння» індивідом с в цілому своєї людської сутності, як механізм соціалізації особистості, а автономізація – як механізм індивідуалізації особистості.

У процесі психопрофілактики ми враховуємо два рівні організації

особистості. Рівень перший - привласнення структури самосвідомості, відбувається не лише через механізм ідентифікації. Присвоєні елементи структури самосвідомості наповнюються індивідуальним змістом і закріплюються в особистості завдяки її здатності до автономізації. Ідентифікація також вибіркова: зовнішні впливи завжди опосередковуються внутрішнім змістом, позицією особистості. Здатність до автономізації - це перш за все позитивна здатність до утримання, захисту, збереження індивідуального. Рівень другого народження особистості, пов'язаний з формуванням світогляду. Проявом активної волі, через який у соціумі реалізується світогляд, є самостійність.

Автономність реалізується як єдність і взаємозв'язок зовнішніх і внутрішніх факторів, які детермінують регуляторні процеси особистості у соціокультурному середовищі. Зазначена єдність, взаємозв'язок та взаємозалежність формується в онтогенезі особистості, і визначає ті особистісно-типологічні особливості, які опосередковують процеси соціальної адаптації. Протилежними до автономності: вивчена безпорадність, навіюваність, відсутність зворотнього зв'язку, відчуженість, які являють собою симптомокомплекс особистісних якостей девіантів.

Отже, симптомокомплекс якостей автономної особистості виступає одним із головних чинників адаптації осіб із девіантною поведінкою, який висуває необхідність цілеспрямованого розвитку системи суб'єктної саморегуляції на особистісному і соціальному рівнях. Автономізація – прагнення індивіда виділитися з числа інших, переживання суб'єктом своєї відстороненості від об'єкта. Автономізація тісно пов'язана із ідентифікацією. Об'єктивно ідентифікація виступає як механізм «присвоєння» індивідом своєї людської сутності, як механізм соціалізації особистості, а автономізація – як механізм індивідуалізації особистості.

Порушення автономності виявляються у несформованості власної позиції особистості, нездатності відстоювати свої психологічні межі, захищати свій особистісний простір. Нездатність до автономізації - це перш за все нездатність до утримання, захисту, збереження індивідуального, унікального, неповторного.

У осіб із девіантною поведінкою присвоєні елементи структури самосвідомості наповнюються деструктивним змістом і закріплюються в особистості завдяки її нездатності до автономізації, що виявляється у відсутності власних поглядів, позицій, переконань, що є структурними компонентами світогляду особистості. Механізми автономізації діють на емоційному та когнітивному та поведінковому рівнях, що виявляється у нездатності при взаємодії з іншими людьми «зберігати свою істинну сутність», захищати та відстоювати власні цінності та керуватися ними у своїй поведінці.

Розглядаючи гіперфункцію механізмів ідентичності особистості, слід зазначити, що при депривації особистості бажаний рівень автономізації може замінитись відчуженням, а недостатній рівень автономізації та гіперфункція ідентифікації стати причинами розмитої ідентичності, співзалежності особистості.

Автономізація є механізмом відстоювання окремим індивідом своєї природної і людської сутності, можливість виділити себе із загального цілого; зайняти особливе положення у суспільстві. Ідентифікація та автономізація розглядаються як діалектично пов'язані механізми: ідентифікація – механізм переживання суб'єктом ототожнення своєї тотожності з об'єктом ідентифікації: іншою людиною або будь-яким об'єктом.

З уявленнями про автономність перегукується і поняття психологічної суверенності, яке визначається як здатність особистості контролювати, захищати і розвивати свій психологічний простір, заснований на узагальненому досвіді успішної автономної поведінки. Психологічна суверенність є формою суб'єктності особистості і дає змогу в різних формах спонтанної активності реалізувати як власні потреби, так і потреби іншої особистості.

У цьому ж термінологічному просторі знаходиться і поняття особистої автономії, яка являє собою незалежність, *здатність приймати рішення*, спираючись на внутрішню підтримку. Слід підкреслити, що автономія - це впершу чергу незалежність «від чогось», а суверенність - управління «чимось», «по відношенню до чогось». Під автономією розуміються такі прояви у поведінці, свідомості, почуттях і думках людини, які обумовлені саме її *особистісними*

спонуканнями, а не ситуативними чинниками, соціальними вимогами або інтросектами чи правилами інших.

Автономія таким чином виступає у якості компонента внутрішньої саморегуляції особистості в сфері мотивації. Особистісну автономію також визначається як психологічний конструкт, який описує здатність особистості бути самим собою, знати, що вона хоче, і вміє це реалізувати. Прояви особистісної автономії можуть розглядатися як показники досягнення рівня особистісної зрілості, а також в якості показника особистісного здоров'я і психічної стійкості. Несформованість особистісної автономності може призводити до психічних порушень різного ступеня тяжкості.

Із нашої практики психологічного консультування підлітка із девіантною поведінкою був дуже яскравий приклад порушення особистісної автономності, коли у процесі консультативної роботи психолог запропонувала у якості домашнього завдання намалювати малюнок, підліток (16 років) заявляє, що вона не може самостійно вдома малювати. Вона може це робити лише у присутності психолога тут на занятті. Коли психолог запитала, а як інші діти – однолітки на її думку чи можуть вони малювати самостійно вдома, дитина відповідає, що у школу вона не ходить... Після повномасштабного вторгнення Росії до України ще якийсь час займалася дистанційно, а потім перестала підключатися на заняття. Мама виховує доньку одна, тому не може вплинути на неї...

Емпіричними проявами автономії виступають особливості мовних конструктів, характеристики дій в ситуації вибору і прийняття рішень, типи емоційних процесів, які супроводжують діяльність, особливості свідомих і несвідомих установок, прояви особистісної зрілості, які розуміють як вміння усвідомлювати і приймати все більше «темних» сторін власної особистості. Автономія пов'язується також із високим рівнем інтегрованості «Я», із відкритістю досвіду, із диференційованим ставленням до подій і до власної поведінки, меншим проявом захисних механізмів і фільтрів при сприйнятті інформації.

Коли вільний потік почуттів обмежено, людина втрачає контакт із

зовнішнім світом і самим собою. Заборони і накази, спрямовані на маніпулювання почуттями, пригнічують у особистості здатність до прийняття необхідних життєвих рішень. Коли дитину постійно зупиняють при прояві таких почуттів, як страх, злість або сором - це небезпека для її автономного розвитку. Пригнічення власних почуттів призводить до блокування своєї власної сутності та є наслідком того, що особистість із суб'єкта перетворюється на об'єкта впливу, що дуже характерно для соціально дезадаптованих неповнолітніх.

Досвід залежності - це первинний досвід, який особистість отримує в дитинстві. При здоровому духовному розвитку у процесі дорослішання усе більшого значення для особистості набуває потреба в автономності. Для більш глибокого пізнання себе як автономної особистості в процесі особистісного розвитку існує багато можливостей:

- можливість робити щось із власним тілом (наприклад, повзати, сидіти, вчитися ходити);
- радіти можливості навчитися чомусь новому (наприклад, говорити, читати, співати, музиці);
- вчитися говорити «ні»;
- свідомо обирати для себе оточення (наприклад, друзів, партнерів);
- вміння розпоряджатися грамотно продуктами харчування та іншими речами, необхідними для власного споживання (наприклад, вирощувати овочі і фрукти, самому заробляти гроші);
- самостійно мислити і висловлювати свої судження незалежно від думки оточуючих;
- втілювати в життя власні плани (обирати професію, подорожувати тощо).

Досягнення особистістю автономності є наслідком прийняття на себе особистої відповідальності за свій життєвий шлях. Контекст залежності-незалежності постійно змінюється впродовж усього життя, викликом для підростаючої особистості при цьому залишається збереження особистісної автономності в кожному новому контексті і підтримка можливості для збереження особистої свободи. Рівень задоволеності життям визначається

наявністю відчуття, що особистість користується наданою їй свободою, приймає важливі в своєму житті автономні рішення.